

ВТРАЧЕНА ІСТОРІЯ НАШОЇ ЄВРОПИ

Повернімося на 120 років назад. Уявімо собі український степ і селянина, який щодня бачить хіба безмежність і спокій. Аж одного дня він здивовано зауважує, як на обрії його степу наче висадилися інопланетяни – тут починають з'являтися сучасні заводи, а згодом залізниця, пошта і телеграф, автівки, фотоательє і книгарні, футбол... А разом із тим – багато нових професій, страйки і можливість відпочинку. Яким був би український схід, якби ми мали іншу точку відліку? Можже, ще не пізно?

Ми не маємо називати себе Донбасом

І не маємо дозволяти іншим називати себе Донбасом. Це дуже небезпечна історія. Це дуже неправдива історія. Тому що насправді Донбас – це історія геологічна та географічна, це історія про корисні копалини, а не про людей, не про регіон. Донеччина і Луганщина заслуговують на те, щоб наші журналісти, щоб ми самі не шкодували літер. Ну, зручно написати «війна на Донбасі», але це неправда. Війна в нас йде скрізь в Україні. Але регіони, які найбільше постраждали, – це Донеччина і Луганщина. Вони відрізняються один від одного. Які ж вони різні всередині! Місто Краматорськ не є містом шахтарів. І місто Костянтинівка – це місто, де роблять скло. А смт Нью-Йорк – це фенольне містечко. І коли наші друзі зі Львова їхали автобусом на цей фестиваль, вони казали: «Ми сподівалися побачити терикони, але їх нема тут. Тут є українське село, тут є німецьке село, тут є окуповане німецьке село...» Тому не шкодуймо літер! Говорімо про нас як про Донеччину, Луганщину, Краматорськ і Маріуполь, як про Бахмут і Донецьк. Це дуже різні історії, і вони заслуговують, щоб їх бачили.

Ще два підходи. Це про те, як я говорю про Донеччину і Луганщину на зовнішньому і внутрішньому контурі, всюди і саме тут, на сході. На зовнішньому контурі я завжди говорю,

що Донеччина – це Україна, і наводжу цілий хронологічний перелік, чому Донеччина – це Україна. Часто наші колеги з Києва, Львова, Чернівців чи Тернополя дивуються, якою потужною українська традиція тут була.

Сьогодні мені йдеться про нашу внутрішню історію. Поговорімо про нас вчорашніх, про тих, про яких ми думаємо, що таких не було, або не думаємо про таких взагалі.

Найбільшою точкою моєї опори буде наше європейське минуле, а отже, і наша європейська перспектива.

Донеччина і Луганщина – це завжди Україна

Тут були перші козацькі зимівники, тут були українські села, допоки не стався перший голод 1920-х років і потім страшний Голодомор. Тут є потужна історія захисту і становлення Української Народної Республіки.

Мені в Краматорську подарували книжку, яка називається «Українська революція на Донеччині». Це дивує багатьох, що українська революція відбувалася в Бахмуті, що шахтарська дивізія була тою, яка придушувала більшовицьке повстання в Києві на Арсеналі. І дуже успішно це зробила. Багато полковників і хорунжих були вихідцями з нашого краю.

Наші селянські повстання в радянській історіографії називали або анархізмом, або бандитськими вилазками. Більшість цих повстань була на Луганщині і на півночі Донеччини, бо там було легше ховатися. Коли ми подивимось на масштаб цих повстань, то наша кількість повстанців перевищувала кількість тодішніх повстанців Харківської, Чернігівської, Черкаської і Запорізької територій разом. Ми поступалися тільки Київській губернії.

Олена СТЯЖКІНА, письменниця, публіцистка, докторка історичних наук. До війни – професорка кафедри історії слов'ян Донецького національного університету.

Думки з лекції «Історія Донеччини: втрачена чи вкрадена? Повернути своє, справжнє», прочитаної в межах літературного фестивалю, що відбувся в українському Нью-Йорку.

Тут, на Донеччині було сформульовано ідею «За борну, вільну, незалежну Україну!». Знаєте, є такий анекдот: «Вийшов у 2014 році останній упівець з кривки на Галичині і питає: «Що в Україні робиться?». Йому відповідають: «Війна на Донеччині». А він каже: «Непогано, синочки, ви просунулися».

З перспективи, як більшовики окупували Україну, то зрозуміло, що першим мав страждати схід, бо це кордон. І на цьому кордоні наші повстанці мали гармати і кулемети, мали тачанки, вони не були всі махновцями. Серед них було менше махновців, ніж нам демонструє радянська історіографія. Вони хотіли відновити Українську Народну Республіку, вони були українцями.

Їх упокорили голодом. Було прийнято резолюцію «Про партійні репресії бандитських кубел в Донецькій губернії». І так само, як потім в часи Голодомору 1932-33, загороджувальні загони перекрили колючим дротом українські села. Жінки і діти почали голодувати. Що в цій ситуації робить чоловік? Він в такій ситуації йде захищати родину. Так вони виманили чоловіків з загонів і теж зморили голодом. Це пів мільйона людей.

Ми можемо говорити, що це була репетиція Голодомору. Чи принаймні репетиція упокорення голодом.

Спротив продовжувався до кінця 20-х років. До цього часу тут формувалися та існували повстанські комітети. Мій улюбленець – отаман Калиновський – продовжував свою боротьбу аж до 1927 року.

За справами створення і діяльності ОУН-криівок на Донбасі було затримано і арештовано майже 300 осіб. Можемо припускати, що це могла бути вигадка, що НКВС просто треба було назвати так когось, але, так чи інакше, це були люди, які говорили українською мовою, випускали українські газети, мали зброю і навіть будували кривки. Тобто це були українські патріоти.

Є одна особлива історія для мене. Вона про Єлизавету Бірюкову – дівчину, яка пішла працювати у захопленому нацистами Маріуполі на рибний комбінат, котрий виготовляв багато консерв для Вермахту. Вона була згодом засуджена на 25 років за співпрацю з ворогом. Але її почали витягувати з ГУЛАГу люди, котрі писали листи, що вона – не зрадниця, що вона одна врятувала щонайменше 150 людей. Вони писали: «Наш рибний комбінат перетворився в табір порятунку». Бо вона робила те саме, що робив Шиндлер: їхала до ув'язнених радянських військовополонених і говорила, що їй конче треба взяти цих людей на роботу. Вона рятувала їх від смерті і голоду.

Єлизавета годувала єврейські родини, брала на роботу слабких, наказувала відрубувати риб'ячі голови подалі від рота, щоб варити їх, вивозити і годувати радянських військовополонених, яких утримували нацисти. Зрештою, за 5 років люди домоглися, що вона вийшла з ГУЛАГу, але ярлик зрадниці на ній залишився. Вона все життя боролася, щоб зняти цю судимість за зраду. Справедливості домоглася аж 1992 року. І через пів року померла офіційно невинуватою.

Є відомі світлини, які показують, що війська УНР в Бахмуті були не чужі. Є відомі люди УНР, які були вихідцями з Донеччини і Луганщини. Як Микола Шаповал, Степан Кость-Костенко, Іван Миколаєнко, Микола Закоморний.

Корені українського дисидентства – саме тут

І це дуже вагомий компонент, який ми пропускаємо. Бо не може Людина зрости на асфальті. І коли вона зростає українцем, то абсолютно очевидно, що в дитинстві їй

було з ким про це говорити, мріяти, сперечатися, зберігати мову. Звісно, йдеться не про широкі спільноти, але малі спільноти тоді були. Наприклад, у Василя Стуса. Коли він вчився в Донецькому університеті, Тимофій Духовний тоді створив там гурток «Молоді голоси». Вони писали вірші, малі тексти, і ці тексти виходили у журналі російсько-українською мовою. Зрештою, цей гурток визнали неполіткоректним і заборонили. Але це говорить, що були одностайні. І такі самі одностайні були в Івана та Надії Світличних. Вони також не зросли на асфальті. Кількість дисидентів, які вийшли зі сходу України, була точно не меншою, ніж кількість дисидентів з інших регіонів країни. А яка була їхня якість!

Ще кілька особливих фактів, якими я пишаюся

У 1970 році в Макіївському філіалі Донецького політехнічного інституту, на картині про повстання Київського арсеналу, яке успішно придушила шахтарська дивізія в 20-х роках XX століття, якась людина пише крейдою: «Хай живе Центральна Рада!». Про це є архівні документи, бо відреагував КДБ. І ви скажете, що тут не було України і української пам'яті? Це неправда!

1986 рік. Добропілля. Тут знайшли 7 листівок, в яких написано «Давайте боротися проти загарбників». 1986 рік – радянська влада у маленькому селищі Добропілля називається загарбниками. Все є у пам'яті.

1990 рік. Шахтарі приїхали до Києва, у той час відбувся з'їзд спілки письменників. І спілка письменників зібрала шахтарям гроші. Щось 400 карбованців і 50 доларів, бо вже були іноземці на з'їзді. І один із лідерів шахтарів прийшов на з'їзд дякувати. І він сказав там фразу «За вашу і нашу свободу!». Це лозунг польського повстання. Вважалося, що шахтарі нічого не бачать у своїх копанках, у шахтах, під землею. А вони все бачили, пам'ятали і знали.

Звісно, можна говорити ще багато і розлого, але це сьогодні моя демоверсія історії. Ту розширену версію я розповідаю назовні. Тут, на сході, я маю ще дещо важливе встигнути сказати.

Повернімося на 120 років назад

Тут, в степу, живе селянин, який має непогану хату, річку, господарство, працює цілий день. І одного разу він бачить у своєму неозорому степу висадку інопланетян. Не кожній людині в світі випадає на своєму віку бачити унікальні, дивовижні, величезні зміни. Але тоді в українському степу з'являлися дуже сучасні на той час підприємства і ставали місцем роботи наших селян. Це були такі самі підприємства та інфраструктура, як в Оклахомі, Мічигані, Толедо, Савані, Бірмінгемі. Я кажу про, з одного боку, абсолютну унікальність, а з іншого – про загальносвітовий тренд. У цьому тренді наша Донеччина була першою, чи однією з перших, чи винятковою.

Тобто у той самий час весь світ змінювався так само, за тими самими правилами, як змінювалася наша земля.

Скляні будинки – так називали цілий квартал у Юзівці, який побудували англійці. Вони мали великі скляні веранди. Це абсолютна інновація для нашого регіону. Це було таке диво – великі скляні вікна, невисокі паркани. І це означало, що люди, які тут збудували ці будинки, дивилися у вікна. Не в паркан свій, відгороджуючись від інших, а в вікна і в той світ, який вони створювали. Я не маю на увазі, що всі капіталісти – класні, але я кажу, що вони приїхали, щоб тут жити, а не все нещадно експлуатувати. Вони хотіли, щоб до них у вікно потрапляло щось красиве, безпечне, прагматично-комфортне.

У Юзівці була пожежна команда. Вона формувалася з місцевого населення, вона була волонтерська. Чоловікам давали податкову знижку або землю, але за це вони мали тримати в себе знаряддя для пожежної роботи. Вони самі ділилися, що хто триматиме: хтось вози, хтось шланги, хтось коней. Їм давали спеціальну форму від заводу, яка б захищала від вогню, вони тренувалися і працювали на різних заводах, отримували зарплату. За цим принципом і сьогодні створено пожежні команди в Баварії. IT-вці, художники, інженери і вчителі – хлопці, які тренуються, мають розклад чергувань, працюють пожежниками додатково.

Юз не хотів тримати конюхів, коні і брички, але до крамниць з його розкішного дому мали їздити доньки і дружина. Був попит, і тоді тут, у Юзівці, виник новий бізнес, який не називався тоді таксі, але він був створений за тим самим принципом. Ці карети мали трохи інші колеса, бо були погані дороги, а вони мали ними швидко проїхати.

Або давайте про рекламні проспекти. Я розкажу про рекламу ювелірних виробів, хоч могла обрати що завгодно інше. Наприклад, рекламу ковбас, де була не одна ковбаса по 2,20, а було десь 10-15 різновидів ковбас. Могла б обрати рекламу ательє і модних магазинів одягу, які тут були, я могла б обрати рекламу окулярів, наприклад. Але реклама ювелірної крамниці – найпоказовіша. Бо цей магазин, у якийсь, здається, Богом забутий Юзівці пропонує годинники, золото, срібло, діаманти, мельхіор найкращих світових фабрик, окуляри, пенсне. І ціни – поза конкуренцією. Також тут була годинникова і ювелірна майстерня. Про що це говорить? Про те, що люди потроху тут починають бути багатші. Не тільки ті, які приїхали: англійці, бельгійці, французи. У них гроші точно були. Але щоб відкрити магазин, потрібно, щоб був попит та обіг. Не буде ж працювати магазин для 100 людей, котрі потребують цього товару не щодня. Це означає, що гроші з'явилися і в інших жителів цього міста, містечка і селищ довкола.

Про футбол. Спершу англійці привозять його сюди, бо вони люблять футбол і починають грати між собою. Це так захопливо, що місцеві молоді люди також підглядають і грають у футбол самі. Ці місцеві команди називають «дикими», вони ображаються і викликають на поєдинки англійців, валійців... Не можу сказати, що вони виграли, але вони дуже гідно грали. А потім сталося так, що англійці почали запрошувати місцевих до себе в команди, а вони – кликати в команду валійців, англійців. І ці команди стали десь такими, якими зараз є «Шахтар» чи «Динамо» – з легіонерами.

Ці футбольні команди плекали, тому що якщо не футбол, то бійка, якщо не гра, то алкоголь, якщо не цікаве дозвілля, то смерті. А навіщо ж хороших робітників доводити до цього? На старих фотографіях футболісти з Донеччини і Нової Зеландії нічим не відрізняються.

На Донеччині був один із перших у Східній Європі циклодром (зараз ми би сказали «велодром»). Але його побудували не англійці. Його побудував інженер Володимир Данчич. Спочатку він побудував його для себе та для друзів, а згодом здавав цей велодром для змагань, для тренувань великого тоді велосипедиста Бутилкіна з Москви. А потім його... знесли. Бо Володимир Данчич був одним із страйкарів. Це в радянській історіографії завжди пишуть, що якщо страйк економічний, то він не має жодного сенсу, треба, щоб був політичний – «далой царя!». Але насправді економічний страйк – це про зростання са-

моцінності. Це про те, що робітники кажуть: «Ми не будемо більше працювати по 16 годин. Ми хочемо бути людьми. Ми хочемо ставу, щоб мати де відпочивати. Ми хочемо купувати. Ми хочемо грати у футбол. Ми хочемо працювати 10 годин і щоб за нічні зміни нам доплачували». Це про соціальне зростання і створення профспілкового руху, про самозахист, самоорганізацію і солідарність.

На початку 20 століття на Донеччині був гольф-клуб і кінські скачки. Так, задоволення для багатих. Але задоволення для багатих створювало попит на коней, на тих, хто буде їх годувати, доглядати та об'їжджати. І в такий спосіб з'являлися робочі місця. Ніби розвага, але в прагматичному сенсі це поява дуже не таких, до яких звикли, нових і дивних робочих місць.

Слов'янськ – це те місто, яке могло стати бальнеологічним курортом. Тут виробляли мінеральні води. Збереглися навіть рекламні листівки різними мовами. Сюди приїжджали родини з Франції. Тут було трохи дешевше, свіже повітря, тут можна було побути на самоті. Якщо б історія склалася інакше, можливо, у Слов'янську ми мали б український Баден-Баден.

Жити в новому світі означало жити в нових технологіях освоєння простору. І коли ми говоримо про залізницю, то це про капіталістів. Вони створили залізницю як простий спосіб пересування для товарів. Пасажирські перевезення – це побічний ефект. Залізниця на Донеччині і Луганщині зробили можливим побачити Харків, Катеринослав або поїхати до Франції. Бахмутське купецтво їздило до Франції на виставки, привезли навіть звідти Ролс-Ройс. Купець Французов з Бахмута купив Ролс-Ройс. Їздив вулицями Бахмута, за ним бігали собаки і діти, але йому це подобалося. І це означало, що хтось також захотів купити авто. І зрештою два лідери муніципалітету також купили собі автівки. І вже три автівки їздили вулицями Бахмута.

Пошти і телеграфи також були дуже важливі. Вся ця енергія, яка поставала, була тоді модною. Про це хотілося писати, розповідати, це хотілося показувати. Також пошти і телеграфи були потрібні, щоб швидко отримати кредит, домовитися про перевезення та інше.

На Донеччині були телефонні станції з міжнародним зв'язком. За з'єднання – 80 копійок, хвилина розмови – 1 рубль. Можна було поговорити з Парижем, Берліном, з будь-яким містом Європи, де також був телефонний зв'язок. І це означало, що Донеччина перестала бути Богом забутою дірою. Вона стала такою самою землею, якою була якась нестолична місцина Франції чи Німеччини. Тут відкривалися одна за одною книгарні. У Бахмуті було аж 5! Це означало, що люди хотіли читати.

Зрештою, з'явилися фотоательє. Це була мода всього світу. Люди захотіли побачити себе багато років потому. Також фотоательє спеціалізувалися на листівках із зображенням нового світу: заводів, фабрик, нових промислових пейзажів.

Якщо ми можемо говорити, що вся наша українська історія вкрадена, бо закриті були архіви, бо заборонено було говорити, пам'ятати, хіба що пісень не заборонено було співати українських... то історія нашої Європи тут, на сході, зрештою, втрачена і нами самими. Тому, коли ми бачимо нині ці зруйновані заводи, вони нам виглядають як біда, як трагедія. Часом нам здається, що, може, краще тут був би степ, ніж ця страшна руїна Радянського Союзу. Але якщо згадати про Толедо і Мічиган, Оклахому і Бірмінгем – вони стартували так само, як ми. І я не хочу

показувати картинки цих міст – просто, щоб ми не сумували.

Ці руїни Радянського Союзу – це не єдина версія історії, це не суто наша історія і точно не наша з вами відповідальність. Ми могли бути іншими.

Професій, які тут могли розвиватися, мало б бути значно більше. Ми б могли розумітися, як швидко зробити бізнес. Так само, як на початку ХХ століття тут швидко виник книжковий ринок.

Серед тих підприємців – англійців, французів, бельгійців, які зіткнулися з більшовиками на Донеччині і Луганщині, більшість були з правильним інстинктом самозбереження. Вони поїхали. А декотрі залишилися. Бо вони відчували себе тут – удома. Один із таких людей – син Вікентія Штерцера, гірничого інженера світового рівня, який мав вогнетривкий завод (цегольню) у Часовому Ярі й алебастровий завод при станції Краматорська. Його син Франц залишився при більшовиках тут, при своєму заводі головним інженером, і жив з дружиною в бараку. А в 1937 році його розстріляли – чому ж не розстріляти людину, яка знає, як працювати? І коли я читаю про це, я думаю: чому він залишився? Чи тільки якась надія, що більшовизм – це ненадовго? Чи щось більше? Чи така вже любов, яка не відпустила його додому?

Наша європейська історія мала точку відліку. А дали була розвилка.

Наша точка відліку починається з авеню, з того, як будувався тут новий світ на початку 20 віку, зі скляних будинків...

Точка зору більшовизму була добре викладена в журналі «Забой» 1924 року: «Человечество научилось обрабатывать ВЕЩИ. Наступила пора тщательной обработки ЧЕЛОВЕКА».

На жаль, все-таки в реальності точкою відліку для нас стали не модерні речі нового світу, а смерть, руйнація, поштовх шахтаря, який спускається в шахту – значить, працює з життям. І отримали те, що отримали. Є катастрофа в Макіївці 1911 року і є катастрофа шахти Засядька у 2007 чи 2015 роках. Бо якщо шахтар – це подвиг, то ніхто не буде думати, як би зробити так, щоб йому працювалося безпечно.

Якщо точка відліку від бараків, а не красивих панно на бахмутських будинках початку 20 століття, тоді наші всі подальші будинки можуть бути страшнуваті і подібні на бараки.

Тому коли постає питання про «Защитим Донбасс», то що ми хочемо захищати? Страшні бараки і копанки? Ми маємо знати більше. Знати про свою європейськість. Про те, що точкою відліку може бути листівка початку ХХ віку, з дівчинкою, яка читає книжку. Про те, що Донеччина і Луганщина – це Україна.

Ось моя найулюбленіша світлина про наше майбутнє. Вона з Краматорська.

Олена СТЯЖКІНА

Публікацію підготувала Анна Герич

«ЗБРУЧ»
19.10.2021

Краматорськ. День Незалежності. 2015 рік